

Asia: VN/24081/2023

Varmuusvankeuden käyttöönotto ja elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen - Arviomuistio

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Suomen Asianajajaliitto (jäljempänä ”Asianajajaliitto”) kiittää mahdollisuudesta lausua varmuusvankeuden käyttöönottoa ja elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittämistä koskevasta arviomuistiosta.

Yhtenä Asianajajaliiton sääntömääräisenä tehtävänä on seurata oikeuskehitystä maassa ja lausuntoja antamalla sekä aloitteita tekemällä tarjota kokemuksensa yhteiskunnan käytettäväksi. Asianajajaliiton oikeuspoliittisen työn lähtökohta on oikeusvaltion turvaaminen. Lausunnoissaan Asianajajaliitto pyrkii painottamaan oikeusvaltioperiaatteen toteutumiseen, oikeusturvaan sekä oikeuden saavutettavuuteen, perus ja ihmisoikeuksien sekä asianajajakunnan itsenäisyyden ja riippumattomuuden turvaamiseen liittyviä näkökulmia. Pyydettyä lausuntona Asianajajaliitto esittää seuraavaa.

Varmuusvankeutta koskevan sääntelyn tarve

Asianajajaliitto pitää perusteltuna vaarallisimpia rikoksentekijöitä varten tarkoitun varmuusvankeuden käyttöönottamista.

Varmuusvankeuden sääntelylle on arviomuistiossa esitetty kaksi vaihtoehtoista sääntelymallia. Näistä kannatettavampana pidetään vaihtoehtoa A. Vaihtoehdon etuna pidetään ennen kaikkea varmuusvankeutena jatkuvan vankeustuomion määräämisen kytkemisestä arvioon vangin sen hetkisestä vaarallisuudesta. Tämän vaihtoehdon voidaan nähdä johtavan oikeudenmukaisempiin ja

tarkoituksenmukaisempiin päätöksiin kuin vaihtoehdon B mallissa, jossa päätös varmuusvankeudesta tehtäisiin jo tuomiota annettaessa.

Vaihtoehto A:n etuna on myös sen mahdollistama vapautumisen asteittaisuus. A-mallissa yhdistelmärangaistuksesta vapauduttaisiin lähtökohtaisesti ensin vuoden kestäväälle valvonta-ajalle, mikäli vankeusajan jatkamista varmuusvankeutena ei haeta. B-mallissa sen sijaan asteittaisuus puuttuu, minkä voidaan nähdä lisäävän uusintarikollisuuden riskiä.

Asteittaiseen vapautumiseen liittyen Asianajajaliitto myös saattaa harkittavaksi, voisiko tuomitun joissain rajatapauksissa määrätä yhdistelmärangaistuksen yhteydessä pidempään kuin yhden vuoden pituiseen valvontaan. Tämä voisi tietyissä tapauksissa, esimerkiksi nuorten rikoksenteekijöiden kohdalla, vähentää entisestään uusintarikollisuuden riskiä ja lisätä kiinnittymistä yhteiskuntaan.

Väkivaltariskin arvioiminen

Väkivaltariskin arvioimisen merkitys korostuu entisestään varmuusvankeussäätelyn myötä. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on todennut vuonna 2018 yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytyksenä olevan vaarallisuusarvioinnin osalta, ettei yhdistelmärangaistuksen käyttöönoton myötä ole ehdotettu muutosta rikoksenteekijän vaarallisuuden arviointia koskeviin edellytyksiin. Tällöin perustuslakivaliokunta myös lausui säätelyn olevan näiltä osin riittävän tarkkarajaista ja täsmällistä.

Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan ole käsitellyt vaarallisuuden arviointia, arvioinnin luotettavuutta tai rangaistuksen määräämisen perusteena käytettävän vaarallisuusarvioinnin suhdetta perustuslain säännöksiin. Näiden seikkojen ohittamista voidaan pitää jokseenkin ongelmallisena.

Seuraamusten tulee perustua selkeisiin ja objektiivisiin perusteisiin. Vaarallisuuden arviointi, joka pyrkii ennustamaan henkilön tulevaa käyttäytymistä, on ristiriidassa näiden vaatimusten kanssa. Asianajajaliitto pitääkin tärkeänä, että väkivaltariskin arvioimiselle määritellään mahdollisimman tarkat ohjeet ja toimintasäännöt. Koska väkivaltariskin arvioiminen sisältää aina epävarmuuksia, voi se pahimmillaan johtaa virheellisiin päätöksiin ja yksilön oikeuksien tarpeettomaan rajoittamiseen, mikä puolestaan loukkaa yksilön perus- ja ihmisoikeuksia.

Asianajajaliitto tuo lisäksi esiin, että paitsi riskiarvion asianmukaisen laatimisen varmistaminen, myös varmuusvankeuden tavoitteiden toteutuminen vaativat riittäviä resursseja niin oikeuspsykiatriisiin

yksiköihin kuin vankiloihinkin. Ilman resursointia uudella sääntelyllä tavoiteltavat päämäärät jäävät tavoittamatta.

Lakiehdotuksessa tulee myös huomioida riittävällä tavalla varmuusvankeuden erot yhdistelmärangaistukseen verrattuna. Varmuusvankeuden täytyy olla käytettävissä vain kaikkein vaarallisimmille rikoksentekeijöille, joiden kohdalla pelkän yhdistelmärangaistuksen tuomitseminen ei ole riittävä toimenpide ehkäisemään tulevia väkivallantekoja. Siten tämän kriteerin täyttymiseen tulee asettaa riittävän selkeät ja tiukkarajaiset kriteerit, jotka edellyttävät vielä yhdistelmärangaistukseen tuomitsemista korkeampaa ja vakava-asteisempaa uusintariskiä.

Asianajajaliitto saattaa myös harkittavaksi, tulisiko vaarallisuusarviolle asettaa samassa yhteydessä niin ikään korkeammat kriteerit varmuusvankeuden kohdalla, esimerkiksi useamman asiantuntijan arvion. Aihe on ajanohtainen, sillä mielenterveysalan ammattilaiset ovat itse nostaneet vaarallisuusarvioiden subjektiivisuuden ja arvioimisen vaikeuden keskusteluun. [AV1] Toisaalta tuomioistuimet luottavat vaarallisuusarvioihin varsin ehdoitta, joten ilman riittäviä kriteereitä ja selkeitä eroja, on vaarana, että myös varmuusvankeutta päädytään käyttämään liian kevyin kriteerein yksilöihin, joihin se ei tiukemmin arvioituna soveltuisi.

[AV1] Edilex Vierashuone-artikkeli, Ahlgren-Rimpiläinen ja Joelsson: Oikeuspsykiatrilta ei tulisi kysyä vaarallisuudesta, edilex.fi 16.10.2020, sekä Ahlgren-Rimpiläinen et al.: Vaarallisuuden arviointi – sattuman summaako? Edilex-sarja 2020/41.

Varmuusvankeussääntelyn sovetaminen alaikäisiin

Ehdotuksen mukaan varmuusvankeuteen voitaisiin tuomita myös alaikäisiä henkilöitä. Samoin varmuusvankeuteen voitaisiin tuomita alaikäisenä tehdyistä rikoksista. Asianajajaliitto korostaa, että lapsen oikeudellisen erityisaseman vuoksi ehdotus vaatii näiltä osin vielä erityisen huolellista tarkastelua.

Ehdotusta tulisi peilata etenkin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa turvattuihin lapsen oikeuksiin sekä YK:n lapsen oikeuksien komitean suosituksiin. Komitea on vuonna 2019 antamassaan lapsen vangitsemisen edellytyksiä koskevassa yleiskommetissaan nro 24 korostanut, että lapseen kohdistuvista rikosoikeudellisista seuraamuksista päätettäessä tulee sopimusvaltioiden pyrkiä vapaudenriiston vähentämiseen ja pitää sitä vain viimesijaisena keinona.

Myös siinä tapauksessa, että alaikäisenä tehdyistä rikoksista määrättävä varmuusvankeus tosiasiasa toteutuisi vasta lapsen täysi-ikäistyttyä, tulisi varmuusvankeuden kriteereitä harkittaessa huomioida alaikäisenä tehtyjen tekojen oikeudellinen asema.

Arviomuistiossa (s. 79) viitataan vastaavaan Ruotsissa käytyyn keskusteluun. Ruotsissa tehdyn ehdotuksen mukaan varmuusvankeutta vastaavaa turvallisuusrangaistusta ei voitaisi tuomita rikoksista, jotka henkilö on tehnyt alle 18-vuotiaana. Tätä ennen tehdyt rikokset voisivat kuitenkin tulla otetuiksi huomioon turvallisuusrangaistuksen rikoshistoriaa koskevassa edellytyksessä, mikäli siihen arvioitaisiin olevan erityisiä syitä. Asianajajaliiton käsitys on, että vastaavaa mallia tulisi soveltaa myös Suomessa.

Varmuusvankeuden suhde tahdosta riippumattomaan hoitoon

Yhdenvertaisuuden näkökulmasta haastavia ovat rajapinnat varmuusvankeuden ja tahdosta riippumattoman hoidon välillä. Jos mielisairaudesta kärsivän henkilön arvioidaan olevan vaaraksi muille, tulee vapaudenmenetykseen soveltaa tahdosta riippumattoman hoidon kriteereitä. Tällöin tahdosta riippumattoman hoidon jatkaminen tulee tuomioistuimen arvioitavaksi 6 kuukauden välein. Mikäli taas kyseessä nähdään olevan varmuusvangin, arvioidaan varmuusvankeuden jatkamista 1–2 vuoden välein. Tahdosta riippumattomassa hoidossa olevan potilaan ja varmuusvangin oikeudet eroavat toisistaan myös muulla tavoin kuin suhteessa vapaudenmenetyksen kriteereiden arviointiin.

Edellä esitetty johtaa kysymykseen, kuinka vähimmän haitan periaatteen toteutuminen on mahdollista varmistaa tilanteessa, jossa päätösten kohteena on mielenterveysongelmista kärsivä vanki, jonka arvioidaan olevan vaaraksi muille. Tällaisissa olosuhteissa tulee Asianajajaliiton näkemyksen mukaan olla riittävän selvää, että tahdosta riippumattoman hoidon tulee vähimmän haitan periaatteen perusteella olla ensisijainen vaihtoehto siinäkin tilanteessa, että varmuusvankeuden määrääminen voisi olla vaihtoehtoista ”helpompi”.

Hakemus varmuusvankeuden määräämiseksi ja varmuusvankeuden edellytysten myöhäisempi arviointi

Arviomuistiossa esitetään, että hakemus varmuusvankeuden määräämisestä tulisi tehdä viimeistään kuutta kuukautta ennen yhdistelmä-rangaistuksen vankeusajan täyttymistä. Lähtökohtaisesti tavoitteena olisi se, että päätös varmuusvankeuteen määräämisestä olisi tehty ennen yhdistelmä-rangaistuksen vankeusajan päättymistä. Muistion mukaan tuomittu voisi kuitenkin

poikkeustilanteissa suorittaa yhdistelmärangaistusta vielä vankeusajan päättymisen jälkeenkin, jos varmuusvankeuden määrittäminen koskevan asian käsittely olisi kyseisenä ajankohtana vielä keskein joko hovioikeudessa tai muutoksenhakuasteessa.

Asianajajaliitto katsoo, että hakemus varmuusvankeuteen määrittämisestä tulisi ratkaista ennen yhdistelmärangaistuksen vankeusajan täyttymistä. Arviomuistiossa esitetty malli voi johtaa tilanteisiin, joissa tuomittu ei tiedä, milloin hänen vankeusaikansa päättyy. Epävarmuus heikentää vangin oikeusturvaa ja on lisäksi omiaan heikentämään luottamusta oikeusjärjestelmään.

Tilanteessa, jossa hakemus varmuusvankeuteen määrittämisestä hylätään, vapautuu vanki arviomuistion ehdotuksen mukaan valvonta-ajalle kuuden kuukauden kuluttua päätöksen saatua lainvoiman, ellei päätöksessä ole määrätty tätä myöhäisempää vapautumisaikaa. Muistiossa menettelyä verrataan elinkautisvangin vapauttamismenettelyyn, jossa vapautumisaika määritellään vapauttamispäätöksen yhteydessä. Elinkautisvangin vapauttamiseen tarvittavaa aikaa perustellaan tarpeella järjestää vapautumisen ja siihen liittyvän valvonnan täytäntöönpanoa.

Tilanteessa, jossa varmuusvankeudelle ei ole katsottu olevan lain mukaisia edellytyksiä, on kuuden kuukauden pituinen lisäaika vankeudessa varsin pitkä. Lisäksi on huomattava, että elinkautisvangilla ei ole alunperinkään tiedossa vapautumispäivää, joten varmuusvankeuden määrittämismenettely ja elinkautisen vankeuden vapauttamismenettely eivät ole toisiinsa verrattavissa luottamuksensuojaperiaatteen näkökulmasta tarkasteltuna.

Arviomuistiossa on nostettu esille kysymys siitä, tulisiko Rikosseuraamuslaitoksen tietyin väliajoin saattaa varmuusvankeuden edellytykset tuomioistuimen käsiteltäväksi tilanteessa, jossa tuomittu itse ei ole näin menetellyt. Asianajajaliitto kannatta ehdotettua menettelyä ja pitää sitä tarpeellisena tuomitun oikeussuojan varmistamiseksi. Tuomittujen tosiasialliset mahdollisuudet saattaa varmuusvankeuden edellytysten arviointi itsenäisesti tuomioistuimeen voivat olla rajalliset ja lisäksi epäyhdenvertaiset esimerkiksi tuomittujen henkilökohtaisista ominaisuuksista ja valmiuksista johtuen.

Kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden ja perusoikeuksien asettamat reunaehdot vapaudenmenetykselle ja vapauttamiselle

Vankeutta koskevalla sääntelyllä puututaan hyvin vahvasti keskeisiin perus- ja ihmisoikeuksiin, joten Asianajajaliitto katsoo tarpeelliseksi vielä erikseen nostaa esille joitakin näihin liittyviä näkökulmia.

Arviomuistiossa todetaan, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan yhteiskunnan on tarjottava suojaa mahdollisia elämän menetyksiä vastaan, ja tämän voidaan tulkita merkitsevän yhteiskunnallisen turvallisuuden suojaamisveloitetta, vaikka yhteiskunnallinen turvallisuus ei sinänsä ole ihmisoikeussopimuksen suojaama oikeus (s. 30). Lisäksi arviomuistiossa viitataan varmuusvankeuden kaltaisia turvaamistoimenpiteitä koskevaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöön ja Euroopan neuvoston suosittuun vaarallisista rikoksentekeijöistä (Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders). Molemmissa korostetaan tasapainon löytämistä niin vaarallisten rikoksentekeijöiden oikeuksien turvaamiseksi kuin yhteiskunnan turvallisuuden turvaamiseksi (muistion luku 2.2).

Samalla, kun yhteiskuntaa suojellaan, myös vaarallisten rikoksentekeijöiden ihmisoikeuksia on kunnioitettava ja heidän erityinen tilanteensa ja henkilökohtaiset tarpeensa on huomioitava.

Asianajajaliitto katsoo arviomuistiossa todetuilla tavoin, että kaikkien ihmisten oikeuksien samanaikainen toteutuminen voi olla vaativaa, ja rajoitukset oikeuksiin, niin lainsäädännössä kuin yksittäisissä ratkaisuissa, edellyttävät huolellista punnintaa (s. 29).

Asianajajaliitto katsoo, että erilaisia sääntelyvaihtoehtoja harkittaessa vaarallisten rikoksentekeijöiden kannalta keskeisimpiä huomioon otettavia oikeuksia ovat muun muassa oikeus vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen (Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 5 artikla), kidutuksen ja epäinhimillisen kohtelun kielto (EIS 3 artikla, YK:n kidutuksen vastainen sopimus), syrjintäkielto ja yhdenvertaisuus (perustuslain 6 §, EIS 14 artikla), oikeus yksityiselämään ja ihmisarvoiseen kohteluun (perustuslain 10 §, EIS 8 artikla), sekä oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja oikeusturva (perustuslain 21 §, EIS 6 artikla).

Oikeus vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen edellyttää, että lähtökohtaisesti jokaisella vangilla on oikeus vapautua rangaistuksen päätyttyä, ja mikäli vapautumista rajoitetaan lakimuutoksella, sen on perustuttava laillisiin ja tarkkarajaisiin kriteereihin. Kidutuksen ja epäinhimillisen kohtelun kielto taas edellyttää, että vangilla tulee olla mahdollisuus saada vankeutensa arvioitavaksi uudelleen sekä mahdollisuus kuntoutukseen ja ehdonalaiseen vapauteen.

Syrjintäkiellon ja yhdenvertaista kohtelua koskevan oikeuden mukaisesti on tärkeää varmistua siitä, ettei tiettyjä vankeja kohdella syrjivästi esimerkiksi heidän taustansa, mielenterveytensä tai rikoshistoriansa perusteella ilman objektiivisesti perusteltua syytä. Vaaralliseksi rikoksentekeijäksi määrittämisen kriteereiden tulee olla objektiivisia ja ennakoitavia. Yksityiselämää ja ihmisarvoista kohtelua koskevan oikeuden mukaisesti on myös varmistettava, että vanki säilyttää oikeutensa ihmisarvoiseen kohteluun, esimerkiksi terveydenhuoltoon ja sosiaalisiin suhteisiin.

Asianajajaliitto pitää erityisen tärkeänä, että varmuusvankeuden käyttöönottoa koskevassa menettelyssä huomoidaan oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä ja oikeusturvaa koskevat oikeudet. Lisäksi vangeilla tulee olla käytännössä mahdollisuus valittaa heitä koskevista rajoituksista tuomioistuimeen. Vapaudenmenetyksen jatkaminen edellyttää kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisesti oikeudellisia perusteita, kuten konkreettista ja todellista uhkaa yleiselle turvallisuudelle. Vaarallisuuden arvioinnin tulee perustua puolueettomiin ja objektiivisiin asiantuntijalausuntoihin. Jokaista tapausta tulee arvioida kokonaisuutena, jossa jokaisen ennalta määritetyn kriteerin tulee täyttyä. Täten kyetään varmistamaan, että lakimuutoksen tuoma uudistus kohdistuu vain kaikkein vaarallisimpiin yksilöihin.

Helsingissä 7. päivänä helmikuuta 2025

SUOMEN ASIANAJAJALIITTO

Niko Jakobsson

Pääsihteeri

LAATI

Asianajaja Tuuli Hong, Vaasa

Asianajaja Laura Haurinen Karhola, Tampere

Asianajaja Sonya Walkila, Helsinki

Asianajaja Emmi Wehka-aho, Kirkkonummi

Asianajaja Katariina Kuronen, Kirkkonummi

Suomen Asianajajaliiton lausunnot valmistellaan oikeudellisissa asiantuntijaryhmissä, joiden toiminnassa on mukana noin 120 asianajajaa. Tämä lausunto on valmisteltu perus- ja ihmisoikeuksien ja rikosoikeuden asiantuntijaryhmissä.

Enne Heidi
Suomen Asianajaliitto